

DEMOGRAFIE ȘI ISTORIE: SPRE O NOUĂ SINTEZĂ ?

DE

VLADIMIR TREBICI

1. Considerațiile ce urmează exprimă punctul de vedere al unui *demograf* (și nu al unui istoric !), justificat de faptul că *demografia istorică* este un *condominiu* al istoriei și demografiei. Problemele pe care am dori să le abordăm sînt următoarele :

a) ce avantaje asigură demografia istorică demografiei contemporane?

b) ce metode noi poate pune la dispoziție demografia (analiza demografică sau demografia formală) demografiei istorice ?

c) ce posibilități noi de colaborare există între istorie și demografie în planul demografiei istorice după ce cu cîțiva ani în urmă (1978) s-a serbat „nunta de argint” dintre istorie și demografie ? (J. Dupâquier).

2. Numeroși istorici și demografi sînt de acord să facă următoarea distincție : demografia contemporană, demografia istorică, paleodemografia, fără să mai vorbim de istoria populației — problema la care ne vom referi mai tîrziu.

a) *demografia contemporană* — demografie care acoperă perioada așa-zisă statistică, adică demografia pe baza recensămintelor populației și actelor de stare civilă (căsătorii, nașteri și decese), la care se adaugă migrațiile. Această perioadă în Franța, de pildă, după unii specialiști, ar începe de la recensămîntul populației din 1851 și se continuă pînă astăzi.

b) *demografia istorică* „s’ocupe des populations du passé pour lesquelles on dispose de sources écrites” (L. Henry. *Dictionnaire démographique multilingue*, 1981). Într-o altă formulare : „étude des populations anciennes et particulièrement celles pour lesquelles on ne dispose pas des données statistiques dans les formes modernes (statistiques du mouvement de la population et des recensements)”. Distincția dintre demografia istorică și cea contemporană constă în caracterul particular al surselor utilizate și al metodelor specifice de tratare și de analiză : registre parohiale, reconstituirea familiilor, genealogii, observația longitudinală etc. (R. Pressat, *Dictionnaire de démographie*, P.U.F., Paris, 1979, p. 41—42).

c) *paleodemografia* : studiul populațiilor din trecut pentru care nu există surse scrise (L. Henry, G. Acsady).

d) *istoria populației* : istoria *demografică* a populației (tributară demografiei pentru metodologie și demografiei istorice pentru date reconstituite privind numărul populației, nașteri, căsătorii și decese); istoria

socială a populației (colaborarea dintre istorie, sociologie și științele politice), istoria *economică* a populației (istorie și economie politică); istoria *mentalităților* populației (istorie și psihologie socială), ca să nu amintim decît pe cele mai importante.

Pentru *istoria populației* esențial este conceptul de „populație — dezvoltare socială și economică”, relație înțeleasă în dublu sens :

a) populația ca factor al schimbărilor sociale, politice, economice, culturale, psihologice ; în terminologia din ultimele trei decenii se spune : „consecințele sociale și economice ale evoluției populației” ;

b) societatea, economia ca factori care influențează evoluția populației, fenomenele demografice (natalitatea, mortalitatea, nupțialitatea, migrațiile), structurile demo-sociale și economice ale populației, repartitia populației în teritoriu, urbanizarea etc. Aici intră teoriile economice, sociologice, antropologice, ecologice ale fertilității și familiei, ale mortalității, ale nupțialității etc.

Să se remarce că pentru istoria populației, în ambele accepțiuni, o condiție *sine qua non* este existența datelor privind populația, fenomenele demografice dar și a celor care se referă la fenomenele economice (venit național, producție agricolă și industrială, transporturi, mișcarea prețurilor etc.), a datelor privind fenomenele sociale, ecologia și meteorologia etc.

3. Dacă *perioadele* care constituie obiectul fiecărei discipline specificate anterior sînt cele determinate de existența și caracterul informațiilor (statistice, prestatistice și paleodemografice) — perioade ce variază de la o țară la alta — în schimb istoria disciplinelor menționate este următoarea :

a) istoria și istoria populației — existență milenară ;

b) demografia : nașterea ei este considerată convențional ca fiind marcată de lucrarea lui John Graunt : „Natural and political observations...” (1662) ;

c) demografia istorică : constituirea ei a avut loc în urmă cu trei decenii și ceva (1946—1953) și este legată de numele istoricului M. Reinhard (1949), al istoricului economist J. Meuvret (1946), al istoricului economist P. Goubert și, mai ales, al demografului, statisticianului și matematicianului L. Henry (1953), cu al său studiu *Une richesse démographique en friche : les registres paroissiaux*. Nu numai demografia franceză — et pour cause ! — folosește această periodizare, considerînd că demografia istorică este o creație recentă și, mai ales, franceză, dar și demografii din alte țări împărtășesc această părere (D. V. Glass și D.E.C. Eversley, 1965, de pildă).

După o evoluție foarte rapidă în decurs de trei decenii, demografia și-a cîștigat drept de cetate, recunoscut deopotrivă de istorie și de demografie, fiind caracterizată drept „une discipline de pointe” (J. Dupâquier) sau „le fer de lance de la démographie moderne” (J.N. Biraben).

Există astăzi cîteva manuale de demografie istorică (a se vedea *Bibliografia*), iar numărul studiilor de demografie istorică s-a înmulțit considerabil. Curînd după școala franceză, s-au constituit alte școli naționale : *canadiană* (H. Charbonneau, J. Legaré), *engleză* (D. V. Glass, D.E.C. Eversley, T. Hollingsworth, P. Schofield), *belgiană* (E. Hellin, Etienne Van de Walle), *italiană*, *germană* și nu în ultimul rînd școala

românească de demografie istorică. J. Dupâquier menționează pe prof. Ștefan Pascu și Ștefan Ștefănescu.

4. Apariția și dezvoltarea demografiei istorice oferă câteva elemente instructive, pe care nu le examinăm aici. Util mi se pare totuși să evocăm că începuturile ei (1946—1953) sînt legate de necesitatea explicării *crizelor alimentare* și influenței acestora asupra mortalității și evoluției populației (J. Meuvret) și a explicării fertilității populației contemporane, ceea ce l-a condus pe L. Henry la noțiunea de *fertilitate naturală*, determinată pe baza datelor demografice reconstituite pentru sec. XVII și XVIII.

Să mai observăm, în acest context istoric, crearea de societăți de demografie istorică (Franța, 1963), înființarea de reviste de demografie istorică, ținerea de congrese și sesiuni naționale și internaționale, constituirea Comisiei internaționale de demografie istorică pe lângă Uniunea Internațională pentru studiul științific al populației (președinte J. Dupâquier).

5. Demografia istorică este deci o realitate. Specificul ei constă în *particularitatea* surselor documentare, a metodelor de valorificare și de analiză a acestora, a modelelor pe care le elaborează (unele asemănătoare cu cele folosite pentru țările din lumea a treia care nu au surse statistice).

Planul cel mai ambițios este cel al istoricilor și demografilor francezi. După ancheta, pe bază de eșantion (1958), pentru despuiera registrelor parohiale, sarcină asumată — și dusă la bun sfârșit — de Institutul Național de Studii demografice, cu concursul valoros al arhiviștilor, cu care prilej s-a reconstituit informația mergînd îndărăt pînă în 1670, recent (1980) s-a trecut la o fază nouă : investigarea informației existente înainte de 1670 (J. N. Biraben).

6. În cursul evoluției sale, demografia istorică a încorporat o serie de metode ale demografiei clasice și — fapt mai important — a elaborat o serie de metode noi, adaptate la specificul surselor.

Se constată în ultimii ani folosirea unor instrumente moderne ale demografiei formale : modelul populației stabile în diferite variante, modelele probabiliste speciale, anchete longitudinale, metoda sondajului și retroproiectările demografice, teoria sistemelor, metoda simulărilor electronice. Această tendință permite afirmația că sînt create condiții pentru o nouă fază a colaborării între demografie și istorie.

7. Demografia istorică și istoria populației au făcut progrese notabile și în România. Pentru dezvoltarea lor în continuare ne permitem să formulăm câteva sugestii, adresate deopotrivă istoricilor ca și demografilor, economiștilor, sociologilor, juriștilor, medicilor, ecologilor, urbanistilor, ținînd seama de faptul că populația este obiect de studiu multi- și interdisciplinar :

a) Inventarierea studiilor efectuate pînă în prezent, cu evaluarea *perioadelor* și *domeniilor* reprezentate. Aceasta ar duce la elaborarea unei *bibliografii selective critice*, însoțită de comentarii.

b) Inventarierea surselor *statistice* și *extrastatistice* privind populația României și fenomenele demografice (catagrafii, catastife, recensăminte, actele de stare civilă, registre parohiale etc.).

c) Elaborarea, pe această bază, a unui *manual de demografie istorică românească*, ținînd seama de specificul surselor documentare, iar pe

de altă parte, de necesitatea folosirii metodelor moderne de analiză demografică și statistică.

d) Elaborarea unui *plan de perspectivă de cercetări de demografie istorică*, sub auspiciile Institutului de istorie „N. Iorga”, cu colaborarea celorlalte institute, filiale, centre etc. și cu sprijinul Direcției Generale a Arhivelor Statului. Acest proiect de plan ar putea fi supus unei discuții generale, cu invitați din toate centrele și cu reprezentanți ai disciplinelor interesate. Cu același prilej, s-ar delimita adevăratele probleme de falsele probleme și s-ar pune capăt unor discuții școlastice, sterile.

8. Să spunem în încheiere cât de importante sînt studiile de demografie istorică pentru demografia contemporană, care ar beneficia enorm pentru explicarea unor fenomene actuale, nedescifrate pînă în prezent. Cîștigul pentru știința istorică românească este indiscutabil.

9. Autorul prezentelor însemnări se angajează să participe la elaborarea „Manualului” (partea de analiză demografică și statistică) și la întocmirea „Bibliografiei selective” și își exprimă convingerea că în afară de specialiștii profesioniști vor putea fi antrenați o serie de cercetători pasionați, în special din rindul celor ce scotocesc arhivele, documentele vechi etc., al căror aport nu ar fi deloc neglijabil. Căci iată ce spune J. Dupâquier : „Nu este necesar să fii specialist, nici măcar să ai o diplomă universitară pentru a face treabă utilă în acest domeniu (al demografiei istorice — n.n.) : cu un pic de metodă și spirit organizat („esprit de suite”), fiecare poate să pună o cărămidă la edificiul care se construiește zi de zi și an de an : istoria demografică a Franței” (p. 42).

Afirmatia este pe deplin valabilă și pentru România. Istoria demografică a României nu este cu puțință decît cu colaborarea unui mare număr de specialiști, competenți și entuziaști, care, la capătul muncii lor, oricît de modestă ar fi ea, vor putea spune :

„Fecimus quid potuimus, faciant alii melius potentes”!

BIBLIOGRAFIE

A. Manuale de demografie istorică

- 1 M. Fleury, L. Henry, Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. *Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. INED, 1956 (reeditări 1965 și 1976).
- 2 L. Henry, *Manuel de démographie historique*, Librairie Droz, Genève, Paris, 1967.
- 3 T. H. Hollingsworth, *Historical Demography*, New York, 1969.
- 4 P. Guillaume, J. P. Poussou, *Démographie historique*. A. Colin, Paris, 1970.
- 5 J. Dupâquier, *Introduction à la démographie historique*. Gamma, Paris-Montréal, 1974.
- 6 L. Graneli Benini, *Introduzione alla demografia storica*, Firenze, 1974.
- 7 A.E. Imhof, *Einführung in die historische Demographie*, München, 1977.

B. Studii de demografie istorică

- 1 M. Reinhard, A. Armengaud, J. Dupâquier, *Histoire générale de la population mondiale*, Edit. Montchrestien, 1968.
- 2 D. V. Glass, D.E.C. Eversley, *Population in History*, Aldine Publishing Company, Chicago, 1965.
- 3 *La mesure des phénomènes démographiques*, Hommage à Louis Henry, în *Population*, 32e année, Septembre 1977, (în special, J. Dupâquier, *Histoire et Démographie*, p. 299—321).

- 4 J. N. Biraben, P. Blanchet, *Le mouvement naturel de la population en France avant 1670*, in *Population*, 6, 1982, p. 1099–1132.
- 5 D. K. Șelestov. *Istoriia i demografia*, in „*Voprosi Istorii*,” nr. 5, 1981.
- 6 L. Roman, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, in „*Analele Universității București*”, *Istoric*, anul XXVIII, 1980.

DÉMOGRAPHIE ET HISTOIRE : VERS UNE NOUVELLE SYNTHÈSE ?

RÉSUMÉ

Partant de la distinction entre la démographie contemporaine, la démographie historique et la paléodémographie et précisant le caractère spécifique de chacune d'entre elles prises à part, l'auteur-démographe — fait un court historique de la démographie historique et de la démographie, soulignant les moments caractéristiques de l'histoire de la démographie historique, dans son acception moderne. A la constitution de la démographie historique ont contribué en égale mesure l'histoire et la démographie, les avantages s'avérant bénéfiques pour les deux sciences. La démographie „classique” a emprunté à la démographie historique une série de méthodes et modèles, indispensables à l'étude du phénomène démographique ; à son tour, la démographie historique enrichit considérablement l'analyse démographique contemporaine concernant les tendances de longue durée dans l'évolution de la population et des principaux phénomènes démographiques. Dans le même temps, la démographie historique a élaboré une série de méthodes qui s'avèrent utiles à la démographie dans l'analyse des phénomènes contemporains. Un renforcement de la collaboration entre les deux disciplines est possible et nécessaire, compte tenu des acquisitions les plus récentes de celles-ci. Ce postulat est particulièrement actuel pour la démographie et l'histoire de Roumanie : les progrès de la démographie historique et de la démographie, enregistrés ces deux dernières décennies constituent des prémisses favorables à une nouvelle synthèse. On fait en ce sens quelques propositions d'ordre pratique.

IMPORTANȚA ISTORIEI MEDIULUI ÎNCONJURĂTOR PENTRU DEMOGRAFIA ISTORICĂ

DE

PAUL CERNOVODEANU

În zilele noastre se cunoaște ce importanță prezintă factorii ecologici și ce pondere a căpătat în societatea contemporană mediul înconjurător. Într-adevăr, „dintr-un termen de specialitate, folosit îndeosebi de geografi și biologi”, el s-a transformat, acum, într-o noțiune comună la îndemîna atît a specialiștilor, cît și a celui mai larg public¹. De aici și tendințele geografiei moderne de a studia mediul înconjurător în calitatea sa de cadru al existenței vieții, al activității societății omenești, fiind singura disciplină, care, apropiată istoriei integrează într-un teritoriu natural ce evoluează după legi ale naturii, omul și activitatea lui socială dirijată de legi sociale².

Un cercetător american, Otis Duncan, s-a străduit încă din 1959 să formuleze o definiție destul de generală a ecologiei ca disciplină științifică ce studiază raporturile de interdependență dintre om și mediul ambiant, stabilind patru categorii de probleme demografice de mare interes și pentru ecolog și anume: distribuția populației, compoziția, creșterea și mobilitatea ei³.

Așadar, oamenii de știință — în rîndul cărora ne mărginim a enumera din ultimele decenii numai pe un Barry Commoner⁴, Lennart J. Lundqvist⁵, Guy Bolat⁶ sau Karl W. Deutsch⁷ — nu mai pun astăzi la

¹ Silviu Neguț, *Un singur pămînt... Omul și mediul înconjurător*, București, 1978, p. 83.

² Alexandru Roșu și Irina Ungureanu, *Geografia mediului înconjurător*, București, 1977, p. 217—223

³ *Human ecology and population studies* în Ph. Hauser and O. Duncan, *The Study of Population 1959*, New York, 1959, p. 678—716.

⁴ *The closing Circle. Nature, Man and Technology*, New York, 1971.

⁵ *Environmental quality and politics* în „Social Science Information”, 1973, nr. 2, p. 43—61.

⁶ *Marxisme et environnement*, Paris, 1973, p. 12—22.

⁷ *On the interaction of ecological and political systems* în „Social Science Information”, 1974, nr. 4, p. 5—16. K. W. Deutsch a editat și lucrarea *Eco-Social systems and ecopolitics. A reader on human and social implications of environmental management in developing-countries*, Paris, UNESCO, 1977, 368 p. Interesul temei a fost dovedit și prin includerea ei sub forma de *Demografie, epidemii, ecologie* în problematica celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București (august 1980), la secția de *Metodologie*, unde la raportul general prezentat de prof. englez Michael W. Flinn (cf. *Rapports, 1 Grand thèmes et méthodologie... XVe Congrès International des sciences historiques-Bucarest, 10—17 Août 1980*, p. 587—616) s-au adăugat și co-rapoartele și referatele altor istorici prezentînd aspecte de eco- și iatro-istorie din Belgia, Franța, Italia, Elveția, America centrală și țara noastră (*Ibidem*, p. 617—714),

îndoiială consecințele pe plan socio-economic și demografic ale factorilor ecologici într-un anumit cadru geografic, fără a le exagera însă importanța în raport cu fenomenele de bază ale infrastructurii. În țara noastră în aceeași perioadă s-a ajuns la concluzii similare⁸.

Firește, în ansamblul factorilor ecologici, cei care au avut o pondere însemnată asupra mediului ambiant și cu repercusiunile cele mai perceptibile pe plan economic, social și demografic au fost cei de ordin climatic⁹.

Chiar în secolul nostru atât de avansat din punct de vedere tehnologic, sub ochii noștri, asistăm la ce dezaastre de natură ecologică pot duce anomaliiile climatice. Dacă în țările dezvoltate industrial efectele calamităților pot fi mai ușor remediate, în schimb pentru o parte din țările lumii a treia, afectate de subnutriție și subdezvoltare, ele prezintă o gravitate excepțională. Exemplul cel mai pregnant îl reprezintă acel al secetei prelungite din Sahel, afectând încă din 1968 cele mai sărace țări centric-africane, provocând pierderi de șeptel, dezastru agricol, subalimentație cronică și epidemii, toate ducând la o accentuată scădere a fondului demic prin emigrări sau letalitate; de aici o diminuare, aproape catastrofală a potențialului lor economic și apelul permanent la asistență internațională¹⁰.

Dacă asemenea consecințe ale anomaliilor climatice se ivesc sub ochii noștri, ne putem, desigur, imagina ce proporții puteau să capete efectele calamităților în trecutul omenirii, cînd slaba dotare tehnică, starea înapoiată a agriculturii, imposibilitatea de a dispune de rezerve alimentare și insuficienta dezvoltare a medicinii, incapabilă să facă față flagelului epidemiilor — corolar obligatoriu al malnutriției —, se aflau realmente, în imposibilitate de a combate în mod eficient proporțiile

precum și unele intervenții complementare, comentînd sau lărgind aria geografică a dezbaterii nu numai la alte țări ale continentului european ca Suedia, Polonia sau Germania dar și la Africa Neagră (cf. *Actes*, IV (1)...XVe Congrès international... Bucarest, 1982, p. 493—516).

⁸ Vezi de pildă grupul de studii publicat în volumul colectiv *Urbanization and Human Environment. Social and Historical Studies*, Bucharest, 1973, 202 p.; Mirecea Malița, *Gîndirea și metodologia științifică în abordarea problemelor ecologice* în „Revista economică”, nr. 2/1976, p. 16—18; Ștefan Pascu, *Demografie și ecologie*, în „Revista de istorie”, 33 (1980), nr. 4, p. 707—723; Paul Cernovodeanu, *Environment and History*... în „Nouvelles études d'histoire”, vol. VI₁, Bucarest, 1980, p. 297—307.

⁹ Emmanuel Le Roy Ladurie, unul din cercetătorii cei mai avizați ai problemei și într-un sens chiar fondatorul școlii moderne de climatologie istorică după cel de-al doilea război mondial, în articolul său programatic *Histoire et climat* în „Annales. Économies-Sociétés-Civilisations”, 14 (1959), nr. 1, p. 34 recunoștea că trebuie „să se acorde climatului locul ce-i revine în istoria societăților tradiționale, loc care nu este nici primul, nici cel din urmă”. Această evidențiere „va îngădui să se determine în ce măsură pura întîmplare sau legătura dintre anotimpuri și recolte au slujit, împiedicat, deviat citeodată, tendințele profunde și necesitatea lăuntrică a dezvoltării istorice”. Vezi, pentru istoriografia românească interesantele considerații ale lui Samuel Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria* în „Analele Institutului de istorie și arheologie”, Cluj, XVI (1973), p. 431—444 și Lucian Boia, *Climatologia istorică* în „Revista de istorie”, 32 (1979), nr. 6, p. 1119—1130. O imagine de ansamblu asupra acestor fenomene în țara noastră la Paul Cernovodeanu și Paul Binder, *Repères à une histoire de la climatologie roumaine* în „Revue Roumaine d'histoire”, XIX (1980), nr. 2—3, p. 267—275.

¹⁰ *La FAO en Afrique*, Londres, Organisation des Nations Unies pour l'alimentation et l'agriculture (FAO), 1983, p. 4—5, 7, 10—11, 18, 29—31, 36, 40—41; *Problèmes de production de l'Afrique subsaharienne* în vol. *Rapport sur l'alimentation mondiale 1983*, Rome, FAO, 1983, p. 12—14. Pentru ajutorarea țărilor din această regiune a Africei, afectate de flagelul foametei, Organizația Națiunilor Unite pentru Alimentație și Agricultură a constituit un Comitet permanent interstatal de luptă împotriva secetei din Sahel (CILSS).

unor astfel de dezastre, soldate cu pierderea a mii sau chiar zeci de mii de vieți omenești¹¹.

Dar pe lângă calamitățile naturale — datorate în mare măsură anomaliilor climatice, despre care nu doresc să insist acum — vreau să atrag discuția pe un alt teren și anume pe acel al exemplelor oferite de istorie în privința înțeleptei sau relei gestiuni a resurselor naturale oferite omeniilor de mediu înconjurător. Căci, pe lângă calamitățile naturale — involuntare — însăși omul a contribuit uneori, cu bună știință, alterând ecosistemele mediului ecologic, să provoace dezastre, afectându-și sursele de hrană și viață și diminuându-și, în consecință, fondul demic.

Am avut prilejul să mă refer în trecut la câteva exemple prezentate de prof. Jean Dorst, unde universitarul francez făcînd analiza a trei tipuri de civilizații extraeuropene ce au înflorit în antichitate și evul mediu, remarca că ele au fost condamnate la pieire în momentul ruperii echilibrului între mediul ambiant și societate. O proastă gestiune a solului (adică defrișarea irațională a junglei, despăduririle și extinderea pășunilor într-o regiune supusă unei puternici eroziuni eoliene), a dus treptat la „deşertificarea” ținuturilor unde acum aproape 4000 de ani a înflorit majestuoasă civilizație de la Mahendo Djaru (din actualul Pakistan). În schimb o rea gestiune și o risipă a fondurilor acvatice — prin sporirea nesăbuită a unui întreg șir de baraje și rezervoare cu capacitate tot mai mare pe numeroase cursuri de riuri ale Campuchiei medievale în vederea irigațiilor orezăriilor ce împinzeau ținutul — a provocat o dispersare a surselor de apă, o secare a lor, urmate de alunecări de terenuri, determinînd în ultimă instanță o ruinare treptată a unei agriculturi altădată prospere, provocînd crize economice și convulsii sociale, care, adăugate invaziilor popoarelor *viet* de la nord și est, au pecetluit în sec. XIII soarta imperiului khmer.

Aceleași dispersări a rezervelor acvatice i-a căzut victimă în mare măsură și civilizația mayasă din America centrală în sec. XI, unde prin devierea irațională a cursurilor unor riuri, săparea de canale artificiale și irigații intensive reclamate de o extindere necugetată a recoltelor de porumb, s-a ajuns la epuizarea surselor de apă, la bătărea celor rămase în smircuri și mlaștini infestate de țînțari anofeli, agenți propagatori ai malariei. Prin restringerea drastică a suprafețelor agricole și în curînd epuizarea lor, mayașii s-au stins treptat de foamete, fiind decimați și de maladii, în special de febra galbenă¹².

Dar istoria oferă și alte exemple mai apropiate regiunilor noastre. Pretutindeni în jurul bazinului mediteranean, dar mai ales în partea sa orientală și nord-africană, despăduririle iraționale din antichitate au schimbat structura solului, au lăsat locul deșerturilor. Faimoșii cedri și chiparoși din Liban, odinioară fala acestei țări, pomeniți și în Cartea I-a a

¹¹ Vezi, în special, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe — XVIIIe siècles)*, Paris, I, 1967, p. 32—68; Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval* (trad. Maria Holban), București, 1970, p. 314—330; Jean Delumeau, *La peur en Occident (XIVe — XVIIIe siècles)*. *Une cité assiégée*, Paris, 1978, p. 213—215 etc.

¹² Paul Cernovodeanu, *Lucrări recente din istoriografia străină privind interdependența dintre demografie și ecologie în „Analele Universității București”*, Istorie, XXXI (1982), p. 133—135.

Împăraților din Vechiul Testament pe vremea lui Solomon și a lui Hyram, rege al Tyrului¹³, au dispărut — printr-o intensă exploatare — nu multă vreme după aceea¹⁴; la fel pe țarmurile Greciei defrișări și despăduriri neinspirate, gospodărirea inadecvată a rarelor surse acvatice au dat naștere la apariția unor terenuri aride pe care Platon le descria cu tristețe: „pământul nostru, față de cel dinainte, seamănă acum cu scheletul unui corp descărnat de boală”¹⁵. La fel se poate vorbi și de regiunea sahariană de acum 8 sau 9 milenii, pe atunci o zonă suficient de fertilă pentru a alimenta un număr îndestulător de oameni; în cursul celor 6—7 milenii scurse pînă la începuturile erei noastre, izvoarele au secat, nisipul și pietrișul au luat în stăpînire terenul fără ca omul să intervină. El este responsabil însă de extinderea și agravarea acestui rău natural, deoarece triburile au transformat adeseori terenuri fertile în zone de pășunat, turmele de capre sau vite cornute aflindu-se de cele mai multe ori în echilibru instabil cu mediul ambiant¹⁶. De aici înregistrarea de pierderi demografice în rîndul populațiilor din regiune, prin decese sau emigrări. Fenomenul s-a repetat și în stepele Asiei centrale. Cauzelor geofizice ce au determinat ivirea unei vaste zone deșertice străbătînd continentele african și asiatic din Sahara pînă în pustiuul Gobi trecînd prin Peninsula arabică și deșertul mesopotanian, li s-au adăugat, încă din antichitate și evul mediu, neprevăderea populațiilor de păstori nomazi, disprețuind sedentarismul și muncile agricole și risipind, în schimb, zestrea naturală primitivă, secătînd solul și abuzînd — pînă la distrugere — de rarele surse de apă întîlnite. După cum a arătat atît de elocvent istoricul francez René Grousset, dezvoltarea societăților agricole din ce în ce mai bogate în vîzul și prin contactul cu populațiile rămase la stadiul pastoral și îndurînd teribilele crize de foamete, pe care pe timp de secetă, le impunea stepa, a adăugat contrastului economic cel mai izbitor contrastul social adesea cel mai crud¹⁷. În asemenea condiții năvălirea periodică a nomazilor spre pămînturile cultivate a devenit un fel de lege a naturii¹⁸. Direcția invaziilor între zona stepelor și aceea a culturilor a fost pentru Asia acelea de nord-sud. Populațiile nomade turco-mongole s-au îndreptat spre Persia, India, China. Valul migrațiilor ce s-a abătut și asupra Europei între sec. V—VII cînd populații germanice și slave au fost deplasate spre sudul și centrul continentului în mare măsură sub presiunea triburilor turco-mongole își găsește aceeași explicație¹⁹. Dacă invaziile hunilor și ale avarilor în Europa s-au

¹³ Cartea întâi a Împăraților din Vechiul Testament, 5:1—10.

¹⁴ Harry M. Orlinsky, *Ancient Israel*, Ithaca, New York, 1958, p. 79—80, 82.

¹⁵ Platon, *Critias ou de l'Atlantide* în *Oeuvres complètes* (ed. Léon Robin M. J. Moreau), Paris, „Bibliothèque de la Pléiade”, II, 1950, p. 532. Cf. și Pierre Lévêque, *L'aventure grecque*, Paris, 1964, p. 124, 187, 334.

¹⁶ H. Lhote, *À la découverte des Fresques du Tassili*, Paris, 1958; André Varagnac, *L'homme avant l'écriture*, Paris, 1959, p. 102, 105.

¹⁷ René Grousset, *L'Empire des steppes. Attila, Gengis-Khan. Tamerlan*, Paris, 1948, p. 22—28.

¹⁸ Émilienne Demougeot, *Variations climatiques et invasions* în „Revue historique”, Paris, 89 (1965), tome CCXXXIII, fasc. I, p. 1—22 și H.H. Lamb, *Climate History and the Modern World*, Methuen, London and New York, 1982, p. 175.

¹⁹ P. Riché, *Les invasions barbares*, Paris, 1953; Robert S. Lopez, *Naissance de l'Europe*, Paris, 1962, p. 33—64; Jacques Le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, p. 53—87.

dovedit efemere, în schimb sedentarizarea bulgarilor apoi a ungarilor²⁰ a constituit un fenomen interesant de aclimatizare, ce nu s-a mai repetat decît parțial în cazul uzilor, pecenegilor și cumaniilor în parte, asimilați²¹, dar a eșuat total în privința mongolilor, ce și-au păstrat identitatea chiar prin crearea unui stat separat în Evul Mediu, al Hoardei de Aur.

Desigur societățile sedentare au avut de plătit un greu tribut invaziilor popoarelor migratoare, total refractare vieții agrare și profund ostile structurilor urbane, suferind inerente pierderi și perturbări ale fondului demic, dar reușind să elimine sau să asimileze elementele străine. Fenomenul a fost de altfel cunoscut și istoriei țării noastre în așa-zisa perioadă a „mileniului întunecat”²².

Dar lăsînd la o parte, acum, acești factori incidentali, trebuie să mai relevăm faptul că în privința mediului ambiant — atît în țara noastră ca și în alte părți — am asistat în decursul istoriei și la unele intervenții moderate ale factorului uman pentru schimbarea habitatului, în vederea obținerii unor condiții de trai ameliorate. De aici defrișări de păduri, asanări de mlaștini, extinderi de terenuri agricole, operații bine cunoscute și înregistrate de istoria economică dar mai puțin sub raport demo-ecologic. O examinare atentă a migrațiilor interne, a întemeierilor ca și a mutării sau părăsirii unor așezări rurale sau urbane trebuie analizate nu numai din punct de vedere socio-economic sau antropo-geografic dar și ecologic și demografic²³. În felul acesta am putea lua cunoștință de ecosistemele preferate de-a lungul timpului — pădure, deal într-o perioadă, șes sau luncă într-alta — sau dimpotrivă am ști despre cele considerate improprii traiului, uneori și din pricina unei exploatare prea intensive a resurselor solului și apei. Stabilirea unor astfel de zone în hărți cu caracter geoistoric ar fi de un considerabil interes pentru determinarea mobilității sociale a populației țării noastre în evul mediu sau în epoca modernă²⁴.

²⁰ D. Kosscev, Ch. Christov, D. Anguelov, *Précis d'histoire de Bulgarie*, Sofia, 1963, p. 18—26; György Györffy, *Autour de l'état des seminomades: le cas de la Hongrie in Études historiques hongroises*, Budapest, 1975, p. 220—238.

²¹ C. Necșulcsu, *Năvălirea uzilor prin fările române în Imperiul bizantin* în „Revista istorică română”, IX (1939), p. 185—206; Petre Diaconu, *Les Petchênègues au Bas Danube*, Bucarest, 1970 și *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucarest, 1978.

²² Vezi în special culegerea de studii *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Bucharest, 1975 iar cadrul general al problemei la Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuității*, București, 1980, în special p. 159—178 și 203—244, ca și la Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii. Secolele VIII—XI*, București, 1983.

²³ R. S. Lopez, *Naissance de l'Europe*, p. 128—136 și Ion Blaga, *Principiile deplasării intersectoriale de populație activă* în „Analele Academiei „Ștefan Gheorghiu”, V (1975), p. 99—109. Pentru țara noastră vezi în special Louis Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în veacurile XVI—XIX* în „Revista de istorie”, 31 (1978), nr. 8, p. 1365—1378; Dumitru Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol din Iași”, XIV (1977), p. 123—155; Tudor Mateescu, *Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea* în *Ibidem*, XIII, (1976), p. 171—183 și în special Ștefan Mețes, *Emigrări românești din Transilvania sec. XIII—XX. Cercetări de demografie istorică* (ed. a II-a), București, 1977.

²⁴ Vezi în general considerațiile lui Ion Donat, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes* în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, Freiburg München, I (1973); p. 78—103 și Corneliu Bucur, *Direcții ale demografiei istorice românești: transhumanța pastorală* în „Revista de istorie”, 31 (1978), nr. 12, p. 2285—2305.

Și, în sfârșit, înainte de a încheia, aș dori să mai ofer un singur exemplu — de data aceasta luat din istoria națională — cu privire la efectele negative constatate ca urmare a utilizării neraționale a resurselor naturale. Se știe că în țara noastră cultura porumbului — plantă de origine americană — a luat o deosebită extindere începând de la sfârșitul sec. XVII, ajungând să înlocuiască, în apreciable măsură, meiul²⁵. Mămăliga obținută din făina de porumb — considerată superioară celei de mei — a ajuns treptat alimentul de bază al hranei țaranului. Atîta vreme cît hrana țaranului a fost completată — pe cît era posibil — și prin alte alimente cu valoare nutritivă, îndeosebi carne, nu s-a constatat nici un efect nociv. Liberalizarea comerțului exterior după pacea de la Adrianopol a dus, însă, la o extindere nemăsurată a terenurilor semănate cu porumb, destinat exportului, dar și consumului intern, precum și la vînzarea intensivă a animalelor. Hrana țaranului a început să se bazeze aproape exclusiv pe mămăliga obținută din făina de porumb, făcîndu-și astfel apariția din al patrulea deceniu al secolului trecut cunoscuta boală a pelagrei²⁶. La originea maladiei se afla o policarență nutritivă, axată pe lista vitaminelor din grupul B, în special a vitaminei P.P. (acidul nicotinic), precum și a proteinelor, ce nu mai era suplinită și prin consumul — oricît de modest — dar în condiții satisfăcătoare al cărnii sau al altor alimente hrănitoare. Curînd pelagra s-a extins, cantonîndu-se cu un caracter endemic în acele zone ale țării, în care alimentația insuficientă din punct de vedere calitativ și cantitativ s-a bazat aproape în exclusivitate numai pe consumul mămăligii din făină de porumb²⁷. Este, cred, un exemplu elocvent în care impactul ecologic s-a adăugat tarelor de origine socio-economice a unei societăți apuse.

Astăzi, în zilele noastre, inițiatorul politicii de protecție a mediului înconjurător din țara noastră este Partidul Comunist Român, ce are în vedere, înainte de toate, asigurarea unui mediu sănătos de dezvoltare a generațiilor viitoare. Programul P.C.R. prevede că „Partidul va promova o politică consecventă... de aplicare strictă a prevederilor legii cu privire la conservarea nealterată a mediului înconjurător, asigurînd condiții de viață corespunzătoare poporului nostru atît în prezent cît și în viitor”²⁸. Dealtfel, încă din luna iulie 1973 Marea Adunare Națională a votat Legea pentru protecția mediului înconjurător iar la Congresul Consiliilor populare județene și a președinților Consiliilor populare municipale, orașenești și comunale din februarie 1976 au fost adoptate programele naționale de conservare și gospodărire a pădurilor, de amenajare a bazinelor hidrografice în vederea prevenirii inundațiilor și de folosire complexă a apelor pentru combaterea secetei și irigare a ogoarelor.

Prin îndrumarea competentă a Partidului și a Secretarului său General, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care a acordat permanent o atenție specială acestor probleme, au luat ființă și activează cu toată răspunderea

²⁵ C. C. Giurescu, *Influence of the New World in the field of economy. I. Plants of American origin in the Carpatho-Danubian area* in „Nouvelles études d'histoire”, V (1975), p. 269 — 271.

²⁶ I. Claudian și N. Gruia-Ionescu, *Pelagra, patologie-sociologie*, Ploiești. 1944, p. 70 — 73.

²⁷ I. Claudian, *Alimentația poporului român*, București, 1939, p. 95 — 106 și p. 111 — 112.

²⁸ *Programul Partidului Comunist Român de săvîrșirea Societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României*, București, 1976, p. 79 — 80.

în țara noastră Consiliul Național pentru Protecția Mediului Înconjurător (1974), Consiliul Național al Apelor și Centrul de fizica pământului și seismologie.

La fel, în comunitatea internațională importanța mediului ambiant în viața omului este pe deplin și unanim recunoscută. De aceea, acum 12 ani, la 5 iunie 1972 Adunarea Generală a O.N.U. a instituit, la propunerea unui grup de state, printre care și România, „ziua internațională a mediului înconjurător”. Marcarea în fiecare an, la 5 iunie, a acestei zile constituie un binevenit prilej de a readuce în atenția guvernelor, a opiniei publice din întreaga lume, problema de stringentă actualitate a protejării mediului natural, de a evidenția necesitatea combaterii poluării aerului și a apei, degradării solului și a exploatării raționale a resurselor planetei.

L'IMPORTANCE DU MILIEU AMBIANT POUR LA DÉMOGRAPHIE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

L'importance de l'écologie est reconnue à présent sur le plan international, ses effets sur le plan social, économique et démographique étant mis en relief. La distribution de la population, la composition de celle-ci, l'accroissement de son taux et de sa mobilité se trouvent dans un étroit rapport d'interdépendance entre l'homme et le milieu ambiant. Les anomalies climatiques provoquent actuellement encore des désastres d'ordre écologique si l'on ne citait que les effets dramatiques de la sécheresse catastrophique de Sahel — pour ce qui est des pays centre-africains. En dehors des calamités naturelles — dues avec priorité aux anomalies climatiques — l'histoire offre des cas où les hommes eux — mêmes ont contribué à détruire le milieu ambiant et à rompre l'équilibre écologique par une gestion erronée des ressources naturelles. On cite en exemple les déboisements et les défrichements exagérés dans une région soumise à une puissante érosion éolienne qui ont conduit à la transformation en désert des régions est-méditerranéennes et des terres où s'est épanouie la majestueuse civilisation de Mahendo-Djaro (de l'actuel Pakistan); aussi, le gaspillage des réserves aquatiques a-t-il scellé le sort de la civilisation maya d'Amérique centrale au cours du XIe siècle et la destruction de l'empire khmer du Cambodge médiéval pendant le XIIIe siècle etc. En outre, le développement et la prospérité des sociétés agricoles au vu et en contact avec les populations demeurées dans le stade pastoral et endurant les terribles crises de famine que la steppe imposait par temps de sécheresse, a ajouté au contraste économique le plus flagrant le contraste social souvent le plus cruel. Dans ces conditions, l'invasion périodique des nomades vers les terres cultivées est devenue une espèce de loi de la nature. La direction des invasions entre la zone des steppes et celle des terres cultivées a été en ce qui concerne l'Asie celle nord-sud. La vague des migrations enregistrées également en Europe durant l'intervalle compris entre le Ve et le VIIe siècle, lorsque des populations germaniques et slaves ont été déplacées en grande mesure vers le sud et le centre du

continent sous la pression des tribus turco-mongoles trouvent la même explication. Mais, au long de l'histoire ont existé également certaines interventions modérées du facteur humain pour le changement de l'habitat, en vue d'obtenir des conditions de vie meilleures. Enfin — dans l'histoire de la Roumanie aussi — l'on a constaté les effets négatifs de l'utilisation irrationnelle des ressources naturelles. Ainsi, au XIXe siècle, la nourriture du paysan commença à consister presque en exclusivité en polenta obtenue à partir de la farine de maïs, ce qui détermina l'apparition de la pélagre. Actuellement, l'initiateur de la politique de protection du milieu ambiant de Roumanie est le Parti Communiste Roumain qui, par son programme, vise à assurer un milieu ambiant sain en vue du développement des futures générations. De même, l'importance du milieu ambiant dans le vie de l'homme a été pleinement et unanimement reconnue dans la communauté internationale, lorsque l'Assemblée générale de l'O.N.U. a déclaré le 5 juin 1972 en tant que „Journée internationale du milieu ambiant”.